

FEN EDEBİYAT

MSGSÜ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
SAYI 5 / 2006

TC MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ

| Fen Edebiyat Fakültesi

Yenişehir Sinan Paşa Camii Çinileri, Minaresi ve Osmanlı Mimarisindeki Diğer Çinili Minareler Hakkında

Nurcan YAZICI[†]
Şennur KAYA^{**}

ÖZET

Yenişehir'de bulunan Sinan Paşa Camii, XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait çinilerin kullanıldığı bir yapıdır. Caminin çinileri son yıllarda tahribat görmüştür. Yapının minaresinde de çini kullanılmıştır. Osmanlı mimarisinde minarede çininin kullanıldığı tespit edilen diğer üç örnek ise Yenişehir Orhan Gazi Camii, İznik Eşrefoğlu Camii ve Küçük Kumla'daki minaredir.

Anahtar Kelimeler: Çini, Minare, Mimari, Yenişehir, İznik, Küçük Kumla

Tiles and Minarets of the Yenişehir Sinan Pasha Mosque, and the other Minarets With Tiles in Ottoman Architecture

ABSTRACT

Yenişehir Sinan Pasha Mosque is a building which was decorated with İznik tiles dating to the second half of the XVIth century. These tiles have been destroyed recently. The minaret of the mosque also owns some tiles. The other known three examples of minarets with tiles in Ottoman architecture are the Orhan Ghazi Mosque in Yenişehir, the Eşrefoğlu Mosque in İznik and minaret in Küçük Kumla.

Key Words: Tile, Minaret, Architecture, Yenişehir, İznik, Küçük Kumla

Giriş

Bursa'nın Yenişehir ilçesinde bulunan ve halk arasında Kurşunlu Camii ya da Han Camii olarak bilinen Sinan Paşa Camii, bir külliye parçası olarak ele alınmıştır.¹ Cami, medrese, imaret-aşhane, arasta ve kervansaraydan oluştuğu bilinen külliye bir çevre duvarı içine alınmış; cami bir duvarla diğer yapılardan ayrı tutulmuştur. Bugün külliye'nin güneyinde yer alan cami, kuzeyde medrese birimleriyle imaret-aşhane ve camiye geçişi sağlayan güneydeki kapı ayaktadır. Külliye'nin ana girişinin kuzeydoğu yönde olduğu bilinmekte ve aşhane hücrelerinin duvarlarındaki izlerden de arastanın, külliye'nin doğu yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlarda sözü geçen kervansaraydan ise iz kalmamıştır.

*Araş. Gör. (M.A.), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

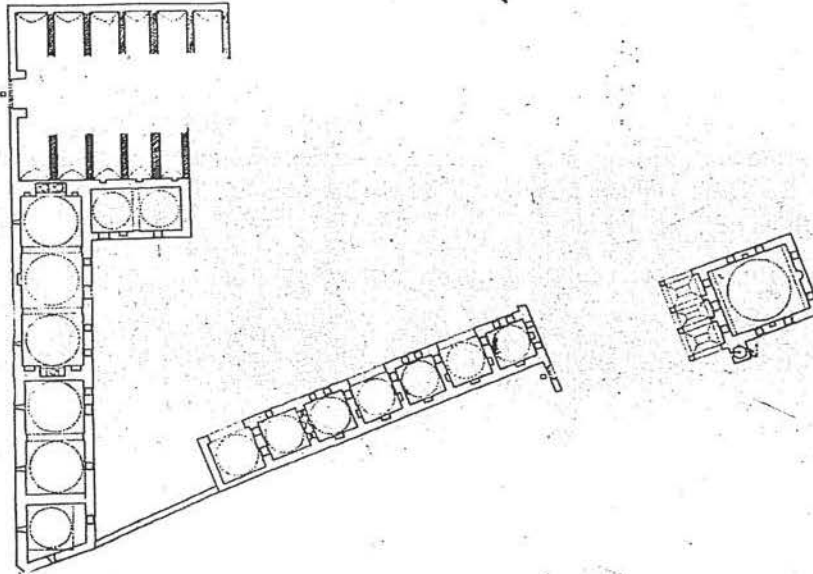
**Okutman (M.A.), İstanbul Üniversitesi, Güzel Sanatlar Bölümü.

¹Yenişehir Sinan Paşa Külliyesi ile ilgili kapsamlı bir çalışma 1978 yılında Tülay Reyhanlı tarafından yapılmıştır. Bkz: Tülay Reyhanlı, "Bursa Yenişehirinde Koca Sinan Paşa Camii ve İmaret", *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, in *Memorian Prof. Albert Louis Gabriel Özel Sayısı*, Ankara 1978, s. 373-396.

Resim 1: Yenisehir Sinan Paşa Camii'nin medrese yönünden görünümü (2003)

Külliye'nin medresesi, camiye doğru kuzey-güney doğrultuda tek sıra birimlerle uzanır (**Resim: 1**). Yedi kubbeli birimden ibaret olan medrese mekanları hücre, eyvan düzenindedir. Medreseden devam eden çevre duvarıyla, kuzey yöndeki imaret-aşhane birimlerine bağlantı sağlanır. İmaret-aşhane, doğu-batı yönde uzanan bir dizi kubbeli yapıyla, güneydoğu yönde dik gelişen iki kubbeli birimden oluşan L planı gösterir. Doğu yöndeki kalıntıların ise arastaya ait olduğu bilinmektedir. Ana girişin kuzey yönde olduğu bilinen külliye'nin çevre duvarlarıyla ilgili net bir veri yoktur. Medrese ve imareti bağlayan çevre duvarlarındansa bir kısmı ayakta kalabilmiştir (**Resim: 2**).

Resim 2: Yenisehir Sinan Paşa Külliyesi vaziyet planı (C. Sezer, 1969)

Yapı topluluğunda herhangi bir kitabe yoktur. Ancak tarihlendirme, birtakım verilerden yola çıkılarak, XVI.yüzyılın ikinci yarısına yapılabilmektedir.² Külliye 1572'den sonra başlanıp 1582'den önce tamamlandığı kabul edilmektedir.³ Yapının mimarının kim olduğu konusunda

² Sinan Paşa'nın İstanbul Çarşıkapı'da bulunan türbesinde bazı arşiv belgeleri bulunmuştur ve bunlar arasında paşa yaşarken ve ölümünden sonraki vakıflarına ait bilgiler bulunmaktadır. 1936'da T: Öz tarafından yayınlanan bu belgelerde, Sinan Paşa vekillerinin Yenisehir'de imaret inşa edecekleri yazılıdır ve bunlar H.981/M.1573 tarihli'dir. Bkz: Tahsin Öz, "Topkapı Sarayı Müzesi'nde Yemen Fatih Sinan Paşa Arşivi", *Belleten*, S. 37, C. X, Ankara 1936, s. 192-193.

³ Tülay Reyhanlı, *a.g.m.*, s. 381.

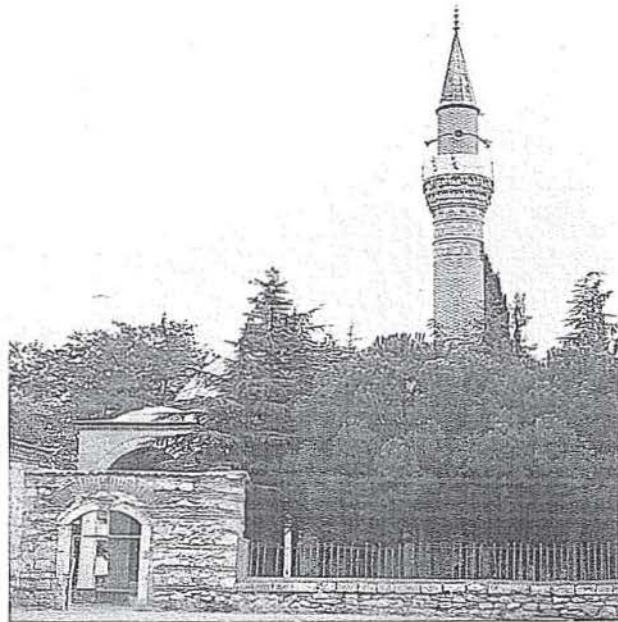
bilgi yoktur. Belirlenen tarihler Mimar Sinan'ın başmimar olduğu döneme rastlamaktadır. Ancak Sinan'ın tezkirelerinde bu yapının adı geçmez.

Külliyenin banisi olan ve buraya adını veren Sinan Paşa, XVI.yüzyılın önemli bir şahsiyetidir. Yemen fatihi Koca Sinan Paşa olarak şöhret bulan ve tam beş kez sadrazamlık görevine getirilen Sinan Paşa Arnavutluk doğumludur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen, ancak 1520'lerde doğduğu tahmin edilen Sinan Paşa, küçük yaşta devşirilerek Enderun'a girmiş ve kısa sürede Kanuni Sultan Süleyman'ın Çarşınırbaşılığı görevine getirilmiştir. Birçok sancakbeyliği görevinden sonra 1568'te Yemen serdarlığına atanmış, 1574'te Kılıç Ali Paşa ile Tunus'un fethinde bulunmuş, 1579'da İran serdarlığına tayin edilmiştir. 1580'de sadrazam olan Sinan Paşa, tam dört kez azledilerek sürgüne gönderilmiş, en son 1595'te getirildiği sadrazamlıkta Avusturya'ya yapılacak sefer hazırlıklarıyla uğraşırken, 1596'da vefat etmiştir.⁴ Sinan Paşa, sebil kitabesinde 1593'te, başmimar Davut Ağa'ya yaptırdığı yazılı olan, İstanbul Çarşıkapı'da kendi adına yaptırdığı külliye'nin türbesinde gömülüdür. Sinan Paşa'nın büyük bir servet sahibi olduğu ve bu servetini de memleketin imarına harcadığı, imparatorluğun birçok yerinde vakıf eserleri yaptırdığı bilinmektedir.

Sinan Paşa Camii Mimari Özellikleri

Külliyenin ayakta kalabilen en önemli yapısı Sinan Paşa Camii'dir. Külliye'nin güneyinde bulunan cami, tek birimli, kubbeye örtülü harim ve üç bölümlü, üç yöne açık son cemaat yerinden oluşur. Harimle son cemaat yerinin birleştiği noktada, kuzeybatıda minare yer almaktadır (Resim: 3).

Camiye üç birimli son cemaat yerinden girilir. Kareye yakın dikdörtgen olan harim mekanına kuzey yöndeki basık kemerli kapı açıklığından geçilir.

Resim 3: Yenişehir Sinan Paşa Camii (2003)

⁴ Şerafettin Turan, "Koca Sinan Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul 1967, s. 670-675.

Harim mekanı kuzey ve güney yöndeki kemer düzenlemeleriyle kareye dönüştürülmüştür. Mekanın üzeri pandantiflerle geçilen bir kubbeyle örtülüdür. Mekanda dört yönde iki kat halinde ikili pencere açıklıkları vardır. Güney yönde, giriş aksı üzerinde dikdörtgen çerçeve içine alınmış sekiz sıra mukarnas yaşmaklı, yedi köşeli mihrap nişi yer alır. Mihrabın iki yanında alta dikdörtgen çerçeveli, soldaki sivri kemer alınlıklı, demir şebekeli; üstte ise sivri kemer içine alınmış daha küçük boyutlu pencere açıklıkları bulunur. Kuzey yönde de giriş kapısının iki yanında ve üstünde, son cemaat yerine açılan dikdörtgen pencereler yer almaktadır. Doğu-batı duvarlardaysa ortada dolap birimi ve iki yanında karşılıklı ikişer pencere mevcuttur. Bunlar da güney yönde olduğu gibi alta dikdörtgen, sivri kemer alınlıklı (kuzeydoğu yöndeki hariç), üstte ise daha küçük boyutlu, sivri kemer düzenlemeli alçı şebekelidir. Mekandaki iki katlı pencere düzenlemeleriyle, yapıya iki katlı bir görünüm verilmiştir ki bu iki kat algılaması dışta daha belirgindir. Eski fotoğraflarda mekanın giriş yönünde, bir üst kat mahfilinin varlığı görülmektedir. Mahfil tamirler sırasında kaldırılmış olmalıdır.

Üç birimli son cemaat yeri, sivri kemerlerle üç yöne açılır. Orta açıklık daha dar ve alçak olarak ele alınmıştır. Birimlerin üzeri ortada aynalı tonoz, yanlarda kubbeyle örtülmüşken, muhtemelen Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 1966-1968 arasında Külliye'de yapılan tamirler sırasında, üst örtünün betonla kaplandığı anlaşılmaktadır.⁵ Bugün üç birim de aynalı tonozla örtülüdür. Kapı açıklığı iki yanında beşer köşeli mihrabiyeler yer alır.

Yapıda ana kitle üstte, kuzey yönü dışında iki sıra kirpi saçakla sonlanır. Dıştan görülebilen kademelendirilmiş sekizgen kasnağın bitiminde ve köşelerdeki kademelenmede de iki sıra kirpi saçak dolanır. Kubbe kasnağının doğu, batı ve güney yönlerine sivri kemer düzenlemeli şebekeli küçük pencere açıklıkları yerleştirilmiştir. Kare mekandan kubbeğe geçişi sağlayan pandantifler dıştan algılanmaktadır. Kurşun kaplı olduğu bilinen kubbe, sonradan sac kaplanmış (Resim: 4).⁶

Resim 4: Yenışehir Sinan Paşa Camii onarım sırasında (F. Aymergen)

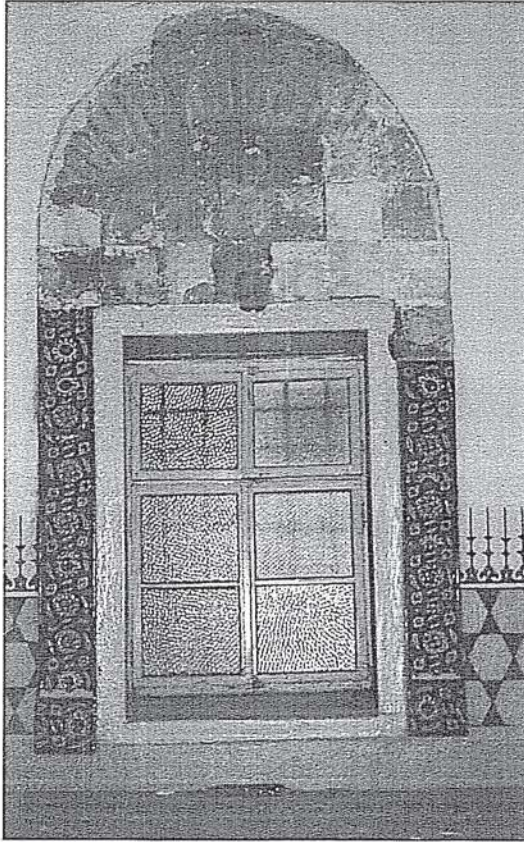
⁵ F. Aymergen, çalıştığı dönemde mekanların örtülerini aynalı tonoz ve kubbe örtülü olarak tanımlar. Bknz: Filiz Aymergen, *Yenışehir'de Türk Eserleri*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Enst., Türk-İslam Sanatları Kürsüsü, yayınlanmamış lisans tezi, İstanbul 1969, s. 18.

⁶ Filiz Aymergen, *a.g.e.*, s. 17.

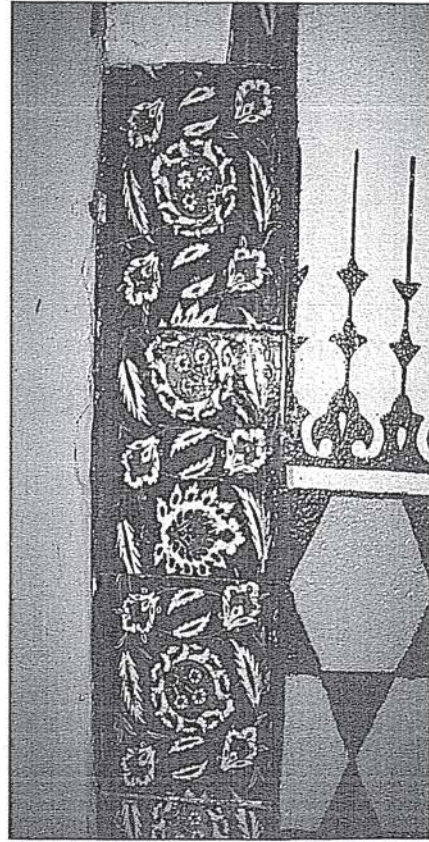
Yapıda moloz taş, kesme taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Üç yönde cepheler moloz taşla örülmüşken, kuzey cephe düzgün kesme taşır. Cephe köşeleri de düzgün kesme taşla örülmüştür. Pencere kemerleri, dışta ve içte dökülmüş olan çini dekorun altından da görülebilen tuğla dizileriyle yapılmıştır. Kapı kemerleri, söveler, lentolar ve sonradan yenilenen son cemaat yeri taş malzemedan yapılmıştır.

Sinan Paşa Camii Çinileri

Yenişehir Sinan Paşa Camii'nin en önemli süsleme ögesi çinileridir. Yapının içinde ve dıştaki giriş kapısı üzerinde XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait sıraltı tekniğinde İznik çinileri kullanılmıştır. İç mekanda mihrapta, mihrabın solundaki pencerede, güneydoğu köşedeki pencerede ve batı duvarındaki iki pencerede çini kullanımı mevcuttur. Bu pencerelerin kenarlarında, üç yönde bordür çinileriyle sivri kemerli alınlıklarında çini kullanılmıştır (Resim: 5 ve 6). Mihrapta da pencerelerde olduğu gibi bordür çinileri yer almaktadır. Yaklaşık 22cm eninde düzenlenen bordür çinilerinde renk olarak lacivert zemin rengi üzerine yeşil, firuze, beyaz ve kabarik mercan kırmızısı kullanılmıştır. Pencerelerde ve mihrabı üç yönde çerçeveleyen bordür çinilerinde aynı motif şeması vardır. Kompozisyon iki ana sap üzerinde oluşturulmuştur. Tekrarlanan kompozisyon kurgusunda saplar üzerinde, merkezde

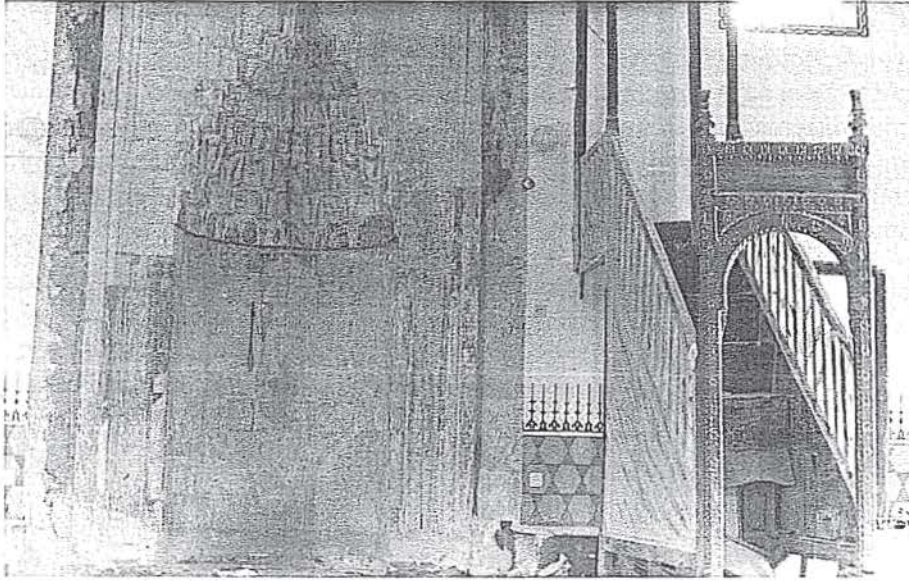
Resim 5:Yenişehir Sinan Paşa Camii pencere bordür çinileri (2003)

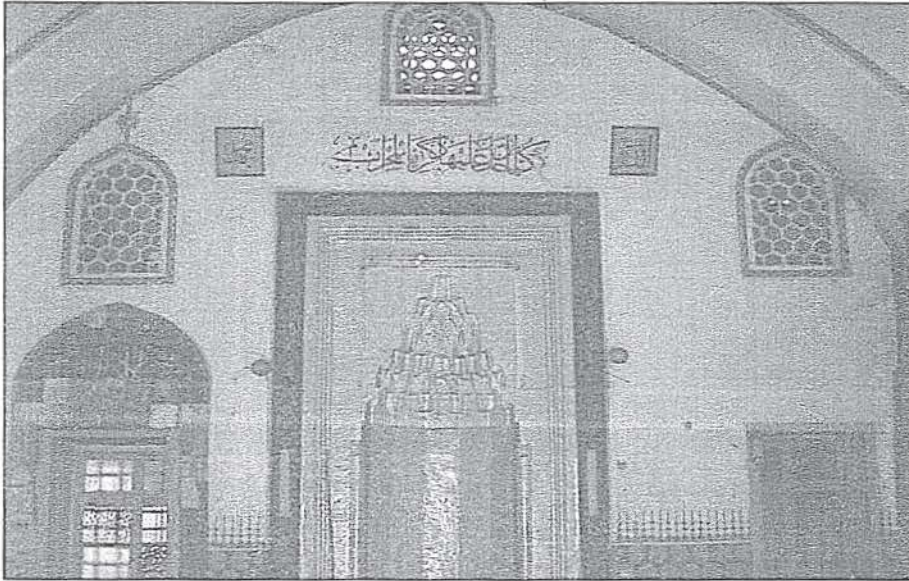
Resim 6 Yenişehir Sinan Paşa Camii pencere bordür çinilerinden ayrıntı (2003)

iki değişik hatayı motifinin alternatif kullanımıyla goncalar ve saz yaprakları vardır. Ortada hatayiden çıkan iki dal yanlarda kırmızı damarlı, beyaz saz yapraklarla devam eder. Devamında helezon oluşturan dallar üzerine, köşelere goncalarla yine bu dallar üzerine daha küçük damarlı

saz yapraklar yerleştirilmiştir. Çiçeklerin birbirleriyle bağlantısını ve kompozisyon akışını sağlayan saplar üzerine, damarlı saz yaprakları dışında arada görsel dengeyi sağlayan küçük yapraklar işlenmiştir. Hatayiden çıkan saplar üzerinde gonca ve saz yaprakların helezoni kıvrımlarla birbirini tekrarladığı bu bordür kompozisyonu, ince bir kırmızı cetvelle iki yönde sınırlandırılmıştır. Bordürdeki kompozisyon kurgusunda alternatif olarak kullanılan iki farklı hatayı çiçeği, restorasyonlarda karo çinilerin yanlış yerleştirilmesiyle bozulmuştur. Bugün bu bordür çinilerinden bir kısmı çalınmış, bir kısmıysa restorasyona ihtiyaç duyan yapıda, dolaplarda bekletilmektedir. Mihrap nişi iki yanında, mihrabın solundaki pencerenin sağ kenarında ve güneydoğu yöndeki pencerenin iki yanındaki bordür çinileri belli bir yüksekliğe kadar yerindedir. Mihrap bordürü belli bir yükseklikten sonra, yazının kullanıldığı son dönem çinileriyle tamamlanmıştır (Resim: 7 ve 8).

Resim 7: Yenışehir Sinan Paşa Camii mihrabının restorasyon sırasındaki durumu (F. Aymergen)

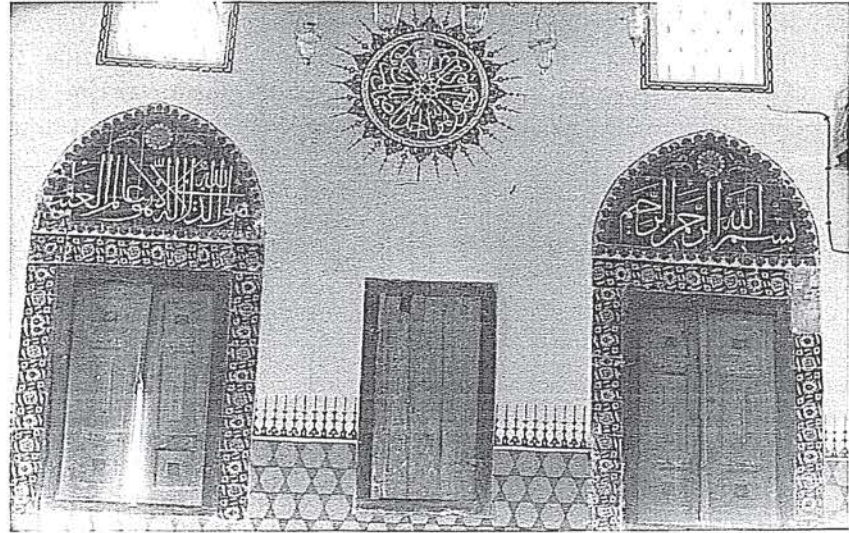
Resim 8: Yenışehir Sinan Paşa Camii mihrap duvarı (2003)

İç mekanda bordür çinileri dışında da çini kullanımı mevcuttur. Mekanda sekiz alt sıra pencereden dördünde, sivri kemerli alınlık şeklinde karo çiniler kullanılmıştır. Batı duvarındaki iki pencereyle mihrabın solundaki ve doğu duvarındaki, güneydoğu yöndeki pencere alınlıklarında çini dekor, nesih yazıyla yazılmış ayetlerden oluşur. Lacivert zeminde beyaz yazıların yer aldığı çinilerin etrafı, tepelik motifi diye tanımlanan, birbirini tekrarlayan palmet sıralı bir çerçeve içine alınmıştır. Alınlığın ortasına yine palmet sırasıyla çevrili bir rozet yerleştirilmiş, iki yanına da simetrik olarak ikili saz yaprakları konulmuştur. Bugün sadece mihrabın solundaki pencere alınlığı, eksik olmakla birlikte yerinde durmaktadır (**Resim: 9**). Yerinde olmayan diğer alınlıklarda da aynı kurgunun olduğu ve *Kur'an*'dan başka ayetlerin yer aldığı yayınlardaki eski fotoğraflarda görülmektedir.⁷ Girişin sağındaki pencere alınlığında *Besmele* yer almakta ve diğer alınlıklarda *El-Haşr* suresinden ayetler birbirinin devamı şeklinde, sağdan sola doğru mekânı dolaşmaktadır (**Resim: 10 ve 11**).

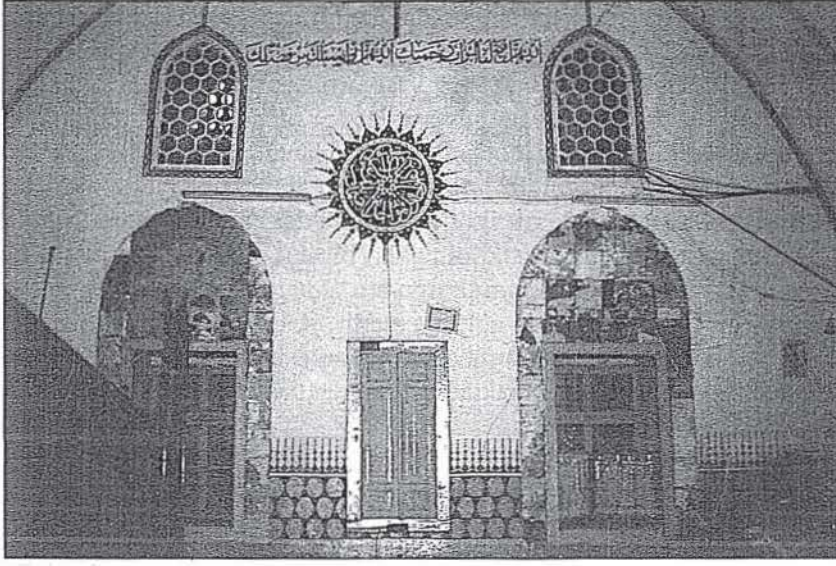
Resim 9: Yenişehir Sinan Paşa Camii mihrabın solundaki pencere alınlığı (2003)

Resim 10: Yenişehir Sinan Paşa Camii batı duvarı (F. Aymergen)

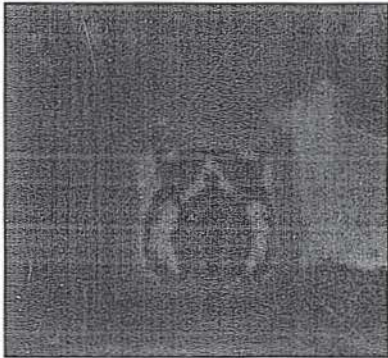

⁷ Filiz Aymergen, *a.g.e.*, s. 26-27, Resim: 65-66.

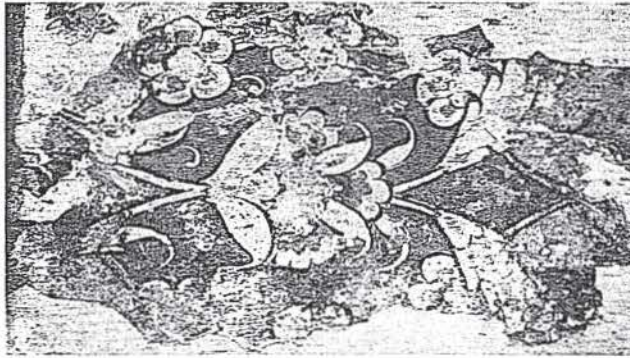

Resim 11: Yenişehir Sinan Paşa Camii batı duvarı (2003)

Dışta, caminin basık kemerli giriş kapısı üstünde de karo çinilerden oluşan kartuş yer alır. İçteki alınlık çinileri gibi lacivert zemin üzerine beyaz yazıyla hazırlanmış çini kartuş zencerek motifiyle çerçevelenmiştir. *El Zümer* suresinin 73. ayetinin yer aldığı kartuşta boş alanlar saz yaprakları, rumi kıvrımları, hatayi çiçekleri, gonca ve rozet düzenlemeleriyle dekorlanmıştır. Çinide, yazı kurgusu içinde bu motifler sevilerek kullanılan öğelerdir. *Kur'an*'dan ayetlerin yer aldığı çiniler, dönemin diğer çinili mimari örneklerinde de görülür. Farklı malzemeler üzerinde olduğu gibi çinide de yazının kullanılması, yazının soyut resim gibi görsel betimlemede bir süsleme öğesi olarak yer alması, İslam sanatıyla başlayan bir süreçtir. Yazının kitabelerde ya da genellikle *Kur'an*'dan ayetlerin yer aldığı dinî yazılar şeklinde kullanımı vardır. Osmanlı mimarisinde kapı ve pencerelerin alınlıklarının kemer düzenlemesi içinde çini kompozisyon kurgusu yaygındır. Alınlık kompozisyonlarında yazının kullanıldığı bir örnek de 1580 tarihli Tophane Kılıç Ali Paşa Camii'dir. Sinan Paşa Camii ile aynı tarihlere denk gelen bu yapıda, son cemaat yeri pencere alınlıklarında çok benzer düzende yazılar yer alır. Yazı lacivert zeminde beyaz olarak verilmiştir ve zeminde benzer şekilde saz yapraklı düzenleme vardır. Dönemin başka örneklerinde de farklı uygulamalarla, çini üzerine yazı kompozisyonları görülmektedir. Ayrıca Sinan Paşa Camii'nde, dışta, girişin sağındaki minare kapısı üzerinde muhtemelen Kütahya çinisi, bitkisel dekorlu bir karo vardır (Resim: 12).

Resim 12: Yenişehir Sinan Paşa Camii üzerindeki çini

Resim 13: Yenişehir Sinan Paşa Camii'nin bugün mevcut minare kapısı olmayan kalemişi süslemeleri (T. Reyhanlı)

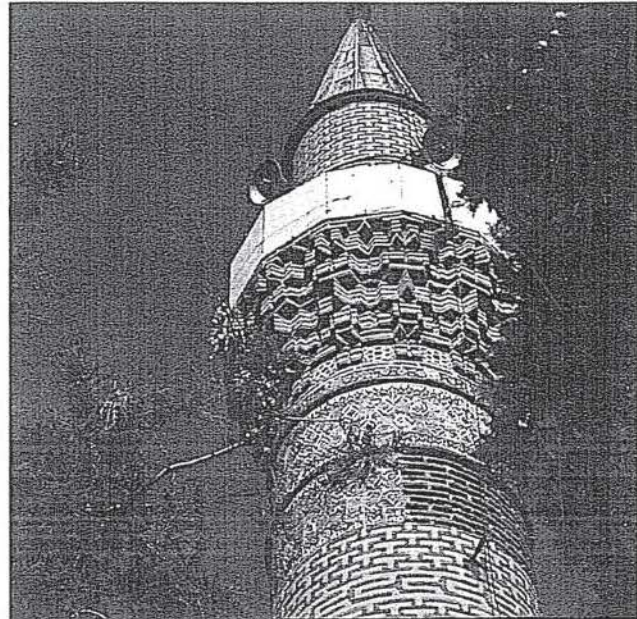
Sinan Paşa Camii'nde, yapıldığı dönemde, çini süslemeler dışında, kalemişi süslemelerin de olduğu bilinmektedir (Resim: 13).⁸ Mihrabın kavsarasındaki mukarnasların içinde, bordür çinilerindeki kompozisyona benzer kalemişi süslemeler görülmektedir. Bugün yapıda dönemine ait kalemişi süslemeler kalmamıştır.

Mekanda, kubbe ve duvarlarda son dönemde yapılmış kalemişi süslemeler ve yazılar vardır. Alt sırada belli bir yüksekliğe kadar, kırmızı ve maviyle boyanmış karo taklidi düzenlemeler mevcuttur. Bunlar yapılan tamirlerde iç mekanın tamamen boyanması sonrası eklenen süslemeler olmalıdır.

Sinan Paşa Camii Minaresi ve Osmanlı Dönemi Çinili Minare Örnekleri

Sinan Paşa Camii'nin minaresi harim kısmıyla son cemaat yerinin birleştiği kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Minare, tuğla ve taş almaşık örgüden oluşan kare kaideli olup, pahlı pabuç üzerinde tuğladan silindirik gövdeli, tek şerefeli ve sivri külahlı forma sahiptir. Şerefe mermer korkulukludur. Gövde üzerinde ikisi şerefe altında, biri pabuçla gövdenin birleştiği yerde olmak üzere üç adet firuze sırlı minare bileziği vardır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1966-1968 yılları arasında Külliye'de yapılan onarımlarda minarenin de restore edildiği anlaşılmaktadır.⁹

Minarenin en ilgi çekici özelliği, şerefe altındaki tuğla mukarnas dizisinin en alt sırasının aralarındaki karo çiniler ve minare gövdesinde şerefe altında görülen üç kuşak çinidir. Gövde üzerindeki çinilerden şerefenin hemen altındaki tek sıra çini kuşağı gövdeyi tamamen dolanmaktadır. İki firuze sırlı minare bileziği arasında gövdenin yarısını kaplayan dört sıra çini, ikinci kuşağı oluşturmaktadır. Hemen ikinci minare bileziğinin altından başlayan gövde üzerindeki üçüncü çini kuşağıysa on sıra tuğla dizisi üzerine ikinci kuşakla aynı tarzda uygulanmıştır (Resim: 14).

Resim 14: Yenişehir Sinan Paşa Camii minaresi (2004)

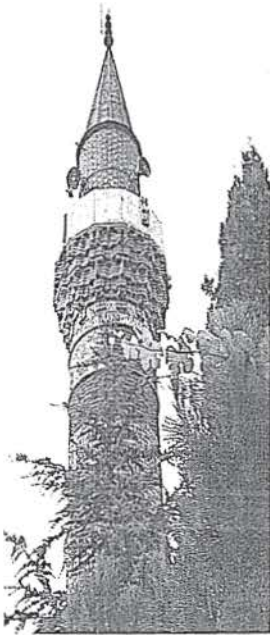
⁸ Tülay Reyhanlı, *a.g.m.*, s. 390.

⁹ F. Aymergen, 1969 yılında tamamlanmış olduğu lisans tezinde yıkık olduğundan bahsettiği minarenin muhtemelen restorasyon sırasında çekilmiş bir fotoğrafını da kullanmıştır. Bu fotoğrafta minarenin gövde kısmının büyük bölümünün olmadığı görülmektedir. Filiz Aymergen, *a.g.e.*, s. 18, Resim: 61.

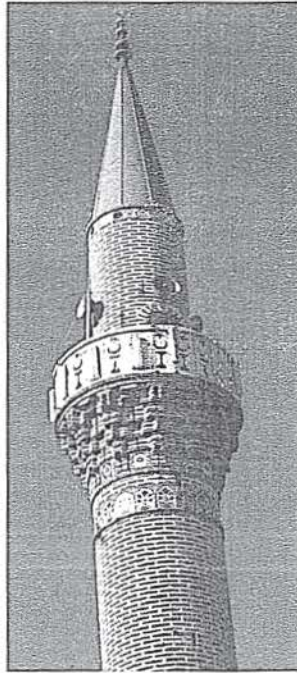
Şerefe altındaki mukarnas dizisinin en alt sırasının aralarına yerleştirilen karo çiniler; beyaz zeminli, kırmızı, yeşil ve lacivertle renklendirilmiş dairesel kompozisyonlu natüralist çiçeklerle dekorlu çinilerdir. Şerefe altındaki tek sıra çini kuşağını ise iki farklı desende çiniler oluşturur. Bu kuşak, lacivert zemin üzerine atlamalı bir şekilde, beyaz ve kırmızı renk kullanılarak, küçük saz yaprakları ve goncalarla çevrili hatayi motifleriyle dekorlanmıştır. Bu desen kurgusunun benzeri caminin iç kısmında pencerelerde ve mihrabı üç yönde çevreleyen bordür çinilerinde de görülmektedir. Aynı kuşak üzerindeki diğer çiniler, beyaz zeminli olup, yeşil renkli saz yapraklarının oluşturduğu baklava motiflerinin ortalarına yerleştirilmiş mavi ve kırmızı renkli madalyonlu desen kurgusuyla dekorlu çinilerdir. Baklava desenli bu çinilerin aynaları dört sıra çiniden oluşan kalın çini kuşaklarının ortalarında da kullanılmıştır. Kalın çini kuşaklarının birinci ve dördüncü sıraları beyaz zemin üzerine lacivert ve kırmızı dekorlu çinilerden meydana gelir. Minare gövdesindeki kalın kuşakları oluşturan çinilerin bir bölümü eksiktir (**Resim: 15 ve 18**).

Yenişehir'de bulunan çinili bir başka minare örneği XIV. yüzyılda Orhan Gazi tarafından yaptırılmış olan Orhan Gazi Camii'nin minaresidir (**Resim: 16**). 1923 yılında tamamen yenilenen caminin minaresinin gövdesi de 1977 yılında yenilenmiştir.¹⁰ Caminin kuzeybatı köşesinde bulunan minare düzgün almaşık örgülü, çokgen kaideli, pahlı pabuçlu, tuğladan silindirik gövdeli, tek şerefeli ve sivri külahlıdır. Şerefesinin korkuluğu mermerdir. Minarenin gövdesi üzerinde biri pabuçla gövdenin birleştiği yerde, diğer ikisi şerefe altında olmak üzere üç minare bileziği vardır (**Resim: 17**).

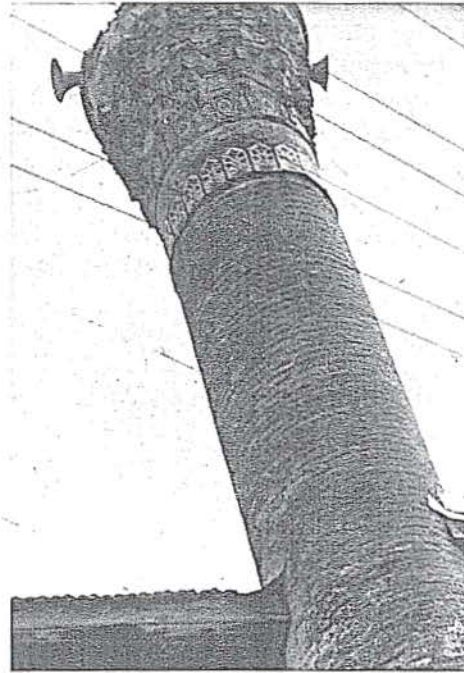
Bu minarede de Sinan Paşa Camii minaresinde olduğu gibi şerefe altındaki tuğla mukarnas dizisinin en alt sırasının aralarına karo çiniler yerleştirilmiştir. Bu çinilerin yanı sıra şerefe altındaki iki minare bileziğinin arasında ve külahın altında bir sıra çini kuşağı gövdeyi dolanmaktadır.

Resim 15: Yenişehir Sinan Paşa Camii minaresi (2003)

Resim 16: Yenişehir Orhan Gazi Camii minaresi (2004)

Resim 17: Yenişehir Orhan Gazi Camii minaresi (F. Aymergen)

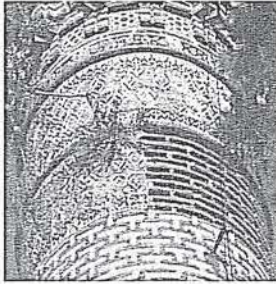
¹⁰ Yıldız Ötügen-A.Durukan-H. Acun-S. Pekak, *Türkiye'de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV*, Ankara 1986, s. 603.

Mukarnas dizisinin alt sırasında yer alan çiniler üç farklı desendedir. Bunların büyük bir kısmında, görülebildiği kadarıyla beyaz zeminli, lacivert, kırmızı ve yeşille renklendirilmiş hatayı motifi kullanılmıştır. Diğer çiniler, beyaz zeminli, yeşille renklendirilmiş dilimli kartuşun ortasında madalyon motifi ile bitkisel bezemelerin yer aldığı örneklerdir. İki minare bileziği arasındaki çini kuşağıysa sivri kemer formulu, yeşil konturlu çinilerin yanyana dizilmesiyle oluşturulmuştur. Bu çiniler beyaz zeminli, ağırlıklı olarak yeşil rengin kullanıldığı bir kökten çıkan bitkisel bezemeli çinilerdir.

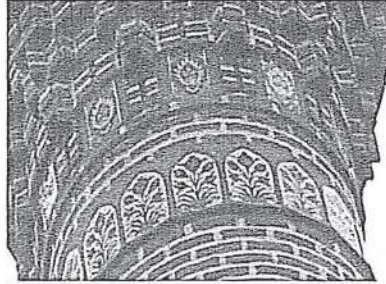
Yenişehir Orhan Gazi Camii minaresinde külahın hemen altında da çiniler mevcuttur (**Resim: 19**).¹¹ Külah altında yer alan bu çiniler, beyaz zemin üzerine yeşil, firuze, lacivert ve kırmızıyla renklendirilmiştir. Çinilerde büyük yeşil saz yapraklarının çevrelediği dilimli bir motif mevcuttur. Kütahya üretimi olması muhtemel, aynı dekora sahip karo çinilerden biri de Sinan Paşa Camii minare giriş kapısı üzerinde görülür. Bu veriler doğrultusunda Orhan Gazi Camii külah altı çinileri ile Sinan Paşa Camii minare giriş kapısı üzerindeki çininin son onarımlarda eklendiği söylenebilir.

Bursa çevresinde çinili bir başka minare örneği, Osmanlı klasik çağının en önemli çini üretim merkezi olan İznik'teki Eşrefoğlu Rumi Camii'nin minaresidir (**Resim: 20**). Anadolu'da kurulan tarikatların en eskilerinden Kadiriye Tarikatı'nın bir kolu olan Eşrefiye Tarikatı'nı XV. yüzyılda İznik'te kurmuş olan Eşrefoğlu Abdullah Rumi (öl.M.1469-70) adına inşa edilen, fakat orijinali günümüze gelmeyen caminin minaresinde yer alan çinilerin, IV.Murad (1623-1640) döneminde yapılan onarımda eklenmiş olduğu belirtilmektedir.¹²

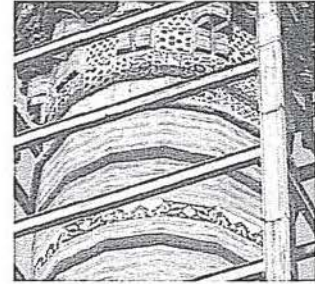
Geç tarihte inşa edilmiş camiden ayrı olan minare, tuğla ve taş sıralarından düzgün almalı örgülü altıgen kaide ve pahlı pabuç kısımlarının üzerine oturan tuğladan çokgen gövdeye sahiptir. Tek şerefeli minarenin şerefe korkuluğu da tuğladır. Minare gövdesi üzerinde biri pabuç kısmının üstünde, diğeri şefere altında olmak üzere iki minare bileziği vardır. Minarenin şerefeden üst kısmı 1967 yılında meydana gelen depremde yıkılmış ve 1972 yılında demir çemberler içine alınmıştır (**Resim: 21 ve 22**).

Resim 18: Yenişehir Sinan Paşa Camii minaresinden detay (2003)

Resim 19: Yenişehir Orhan Gazi Camii minaresinden detay (2004)

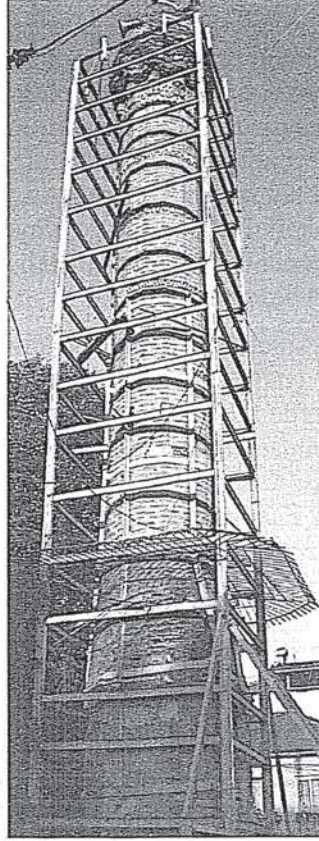
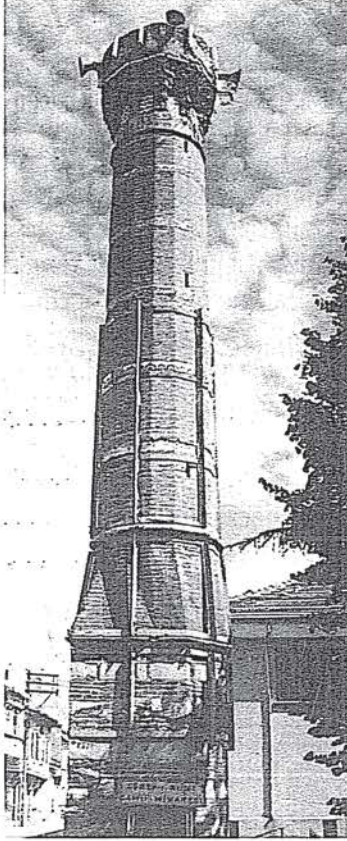

Resim 20: İznik Eşrefoğlu Rumi Camii minaresinden detay (2004)

Eşrefoğlu Rumi Camii minaresinin çinileri, şerefe altındaki mukarnas dizisinin arasında ve minare gövdesi üzerine belli aralıklarla yerleştirilmiş altı kuşaktan oluşur. Yenişehir Sinan Paşa Camii ve Orhan Gazi Camii minarelerinde şerefe altındaki mukarnas dizisinin aralarında

¹¹ 1977 yılında yenilenmiş olan minare, Aymergen'in 1969 tarihli çalışmasında şerefeden üstü yıkık olarak geçmektedir. Filiz Aymergen, *a.g.e.*, s. 10, Resim:30-32. Ayverdi de bu çinilerden bahsetmemekte ve minarenin yenilenmemiş halini gösteren resimde tam külah altında mevcut olan çiniler görülememektedir. E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (1230-1402)*, İstanbul 1966, s. 205-207.

¹² E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (1451-1481)*, İstanbul 1973 s. 768.

Resim 21: İzni Eşrefoğlu
Rumi Camii minaresi
(H. Arlı, 1998)

Resim 22: İzni Eşrefoğlu
Rumi Camii minaresi (2004)

görülen karo çiniler, burada üst üste yerleştirilmiş iki adettir. Şerefe mukarnaslarının hemen altından başlayan ve minare bileziğiyle son bulan geniş çini kuşağı ise iki sıra karo çininin aralarına dikeyde yerleştirilen yine iki sıra bordür çinilerinden oluşur. Bu ilk çini kuşağından sonra minare gövdesinde, tek sıra bordür çinilerinin oluşturduğu beş kuşak çini bulunmaktadır.

Minarede şerefe altındaki mukarnasların aralarında ve şerefe altında kullanılan karo çiniler genelde beyaz zeminlidir. Kırmızı, firuze, mavi ile renklendirilmiş üç benek, hatayi motifi ve çeşitli bitkisel desen uygulamalarının kullanıldığı görülen bu çiniler minareye geliş güzel yerleştirilmişlerdir. Aynı durum aralardaki bordür çiniler için de geçerlidir. Şerefe altındaki ikinci kuşak üzerinde iki farklı desende çini kullanılmıştır. Bu kuşak üzerinde beyaz zeminli, mavi, kırmızı ve firuze renkli tepelik motifleriyle dekorlu ve lacivert zemin üzerine firuze, beyaz, kırmızı ile renklendirilmiş hatayi motifi ve saz yapraklarıyla dekorlu çiniler alternatifli sıralanmıştır. Üçüncü kuşağı, lacivert zeminli bitkisel bezemeli çiniler oluşturmaktadır. Dördüncü kuşakta lacivert zeminli beyaz, kırmızı ve firuze ile renklendirilmiş üç benek ve bulut kompozisyonlu bordür çinileri kullanılmıştır. Beşinci kuşak ikinci kuşakta da kullanılan beyaz zeminli, tepelik dekorlu çinilerden meydana gelir. Son kuşağı oluşturan bordür çinilerinden büyük bölümü eksiktir. Dördüncü kuşağı oluşturan bordür çinilerinden sadece bir tanesi bu kuşak üzerinde görülebilmektedir.

Yenişehir ve İzni dışında minare üzerinde çininin kullanıldığı bir diğer örneğe Küçük Kumla'da rastlanmaktadır (Resim: 23 ve 24).¹³ Küçük Kumla'da, Memi Reis Mahallesi, Çağlayan Caddesi üzerinde yer alan bu çinili minarenin, sadece güney ve doğu duvarları günümüze gelebilmiş olan camiye ait olduğu düşünülmektedir.¹⁴ Caminin yapım tarihi

¹³ Küçük Kumla, Bursa'nın Gemlik ilçesine bağlı ve ilçeye aynı adı taşıyan körfezin kuzeyinde yer alan eski bir Osmanlı yerleşmesidir. Bkz: Şennur Kaya, *Büyük ve Küçük Kumla*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2000.

¹⁴ Yıldız Ötügen-A.Durukan-H.Acun-S.Pekak, *a.g.e.* s. 81, dnp:1.

bilinmemekle birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki “*Nezaret-i Evkaftı Hümayun’a mühlhak Evkaftan Kumla-i Sagir kasabasında Cami-i Atik nezdinde vaki Hüseyin Bini İsmail Zaviyesi*”¹⁵ şeklinde geçen 1279H./1862M. tarihli yeni şahsiyet kaydında bahsedilen caminin bu cami olması muhtemeldir.¹⁶ Kuzeyinden geçen yol nedeniyle camiden ayrı kalan çokgen gövdeli tuğla minare, düzgün almasıık örgülü sekizgen kaide ve pahlı pabuç üzerinde yer alır. Sivri külahlı ve tek şerefeli olan minarenin şerefesi madeni korkulukludur. Gövde üzerinde üç adet minare bileziği vardır.

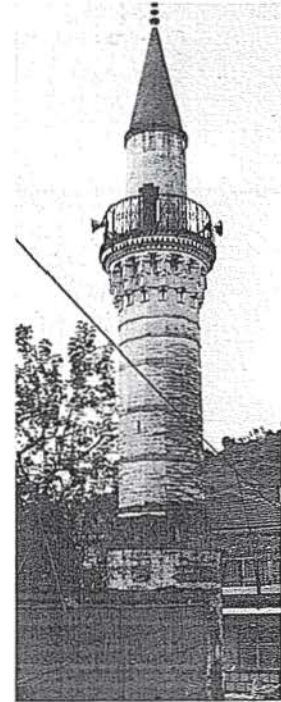
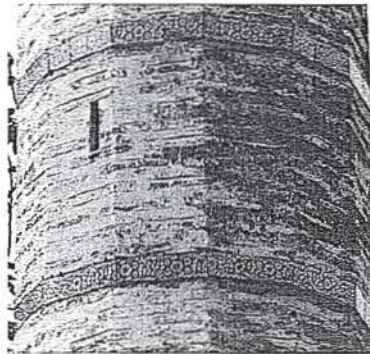
Küçük Kumla’daki örnekte, diğerlerinden farklı olarak sadece minarenin gövdesi eşit aralıklarla yerleştirilmiş, tek sıra bordür çinilerinin oluşturduğu üç kuşak çini ile bezenmiştir. Çokgen minare gövdesindeki üç çini kuşağı, bezeme açısından diğer üç örnekten farklı olarak tüm kuşaklarda aynıdır. Üç kuşakta da lacivert zemin üzerine içleri firuze ve beyazla renklendirilmiş rozet çiçek motifinin çevresine yerleştirilmiş dört rozet çiçek ve ortadaki rozet çiçekten yayılan küçük yapraklı kompozisyonun alternatifli sıralandığı bordür çinileri kullanılmıştır. Bu kompozisyonların araları küçük yaprak ve kıvrık dallı rumilerle dolgulanmıştır.

Sonuç

XVI. yüzyılın önemli külliyelerinden biri olan Sinan Paşa Külliyesi, Sanat Tarihi literatüründe “Arastalı Külliye” grubuna dahil edilmektedir.¹⁷ Yapı topluluğunda bağımsız bir avlu içinde yer alan cami, tek birimli, kubbeyle örtülü harim ile üç birimli son cemaat yerinden oluşan klasik düzende bir yapıdır. Caminin dönemine ait çini süslemeleri, çini süslemelerindeki kompozisyonun benzeri olduğu anlaşılan, ancak günümüze ulaşmayan kalemişi süslemeleri ve

Resim 23: Küçük Kumla’daki minare (H. Arlı, 1995)

Resim 24: Küçük Kumla’daki minarenin detayı (H. Arlı, 1995)

¹⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Bursa Defteri*, Gemlik İlçesi, Sıra No:9, Yeni Şahsiyet Kaydı Esas 189, Sıra 953.

¹⁶ Yıldız Ötüken-A.Durukan-H.Acun-S.Pekak, *a.g.e.*, s. 81, dpn. 1.

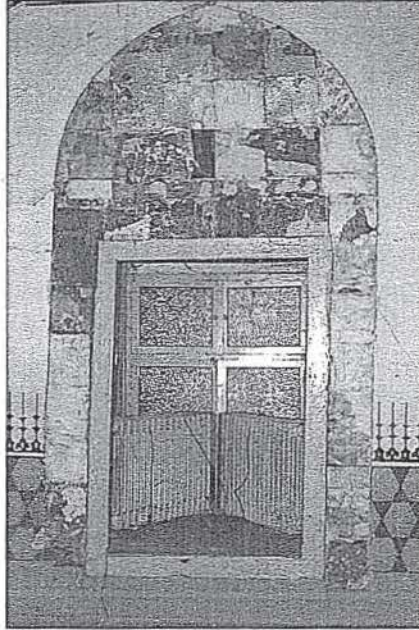
¹⁷ Tülay Reyhanlı, *a.g.m.*, s. 382.

Selçuklu minare geleneğini sürdüren çinili minaresi önemlidir. XVI.yüzyılın ikinci yarısının önemli çinilerinin bulunduğu cami maalesef restorasyona muhtaç bir durumda beklemektedir.¹⁸ 17 Ağustos 1999 depreminde hasar gören yapı ibadete kapalıdır. İç mekanda yer alan bordür ve alınlık çinilerinden çok az bir kısmı yerindedir. Mihrabın alt kısmındaki bordür çinilerinden iki yanda 1m. yüksekliğe kadar olan kısmı, mihrabın yanında yer alan sol penceredeki yan bordürün 5-6 karo çinisiyle eksik olmakla birlikte bu pencerenin alınlık çinileri; doğu duvarındaki güneydoğu penceresinde yan bordür çinileri yerindedir. Batı duvarında, çini bordür ve alınlıklı olduğu bilinen iki pencerede sadece birkaç çini parçası kalabilmiştir (Resim 25 ve 26). Çinilerin bir kısmı iç mekandaki dolaplarda, kırık durumda bekletilmektedir. Bu yapıyla ilgili en önemli sorunsu, diğer çinili yapıların da karşı karşıya kaldığı hırsızlık sorunudur. Caminin 1998, 2001 ve 2002’de olmak üzere üç kez çinileri çalınmıştır. 17 Şubat 1998 tarihinde çalınan çinilerinden biri, 13 Nisan 2000 tarihli Sothebys’in müzayede kataloğunda satışa sunulmuş; bordür çinilerinin bir karosu olan bu çini satışa çıkmadan, Türkiye’nin Londra Büyükelçiliği tarafından tespit edilerek müzayededen çekilmiştir.¹⁹

1969 yılında tamamlanmış olan bir çalışmada kullanılan fotoğraflarda mihraptaki çinilerin yerlerinde olmadığı, takılmak üzere çıkarıldığı görülmektedir (Resim: 7).²⁰ Pencere çinileriye yerlerinde durmaktadır (Resim: 10). Bordür çinilerinde dikkati çeken bir başka husus ise, sökülüp takılan çinilerin doğru yerleştirilmemesinden kaynaklanan bordür sürekliliğinin bozulmuş olmasıdır. Bu durum 1969 tarihli çalışmadaki fotoğraflarda yerlerinde olan pencere bordürlerinde de görülür ki daha önceki bir tarihte bu çinilerin de çıkarılıp takıldığını gösterir. Aynı durum o tarihte yerlerinde olmayan mihrap bordür çinilerinin bugün yerinde olan kısmı için de geçerlidir.

Resim 25: Yenişehir Sinan Paşa Camii batı duvarındaki pencere (F. Aymergen)

Resim 26: Yenişehir Sinan Paşa Camii batı duvarındaki pencere (2004)

¹⁸ 2003 ve 2004 yazında iki defa gittiğimiz yapının her geçen gün daha harap duruma geldiğine tanık olduk. 2006 yılı yazında tekrar gördüğümüz külliye de Vakıflar Genel Müdürlüğü’nce kazı çalışmaları başlatılmış ve arastanın devamı ile bazı yapı birimlerinin izleri açığa çıkarılmıştır.

¹⁹ Nevsal Elevli, “Çinileri Taksit Taksit Topluyoruz”, *Milliyet*, 19 Mayıs 2003. Katalogda bordür çinilerinden sadece bir parçası görülmekte, ancak 2 Mart 2006 tarihli *Milliyet* gazetesinde konuyla ilgili geçen haberde, 14 parça çiniden bahsedilmektedir. Haberde geçen bu 14 parça çininin alınlık çinilerinden ayrı, bordür çinileri olduğu sanılmaktadır. Yine aynı gazetede fotoğrafı verilen ve karo çinilerden oluşan pencere alınlığının ise eski fotoğraflar, yapıdaki yerinin şimdiki durumu ve ayet düzeni göz önüne alındığında sağdan sola doğru dördüncü, yani son çini alınlıklı pencere olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 6 Mart 2006 tarihli *Milliyet* gazetesinin haberinde, olayla ilgili kişinin sözlerinde geçen “üç panel” in, ilk iki pencereye ait çini alınlıkları olabilecekleri düşünülmektedir. Nevsal Elevli, “Kültürel Mirasımız Çiniler”, *Milliyet*, 2 Mart 2006; Şükran Pakkan, “Ben Satmazsam Başkası Satardı”, *Milliyet*, 6 Mart 2006.

²⁰ Filiz Aymergen, a.g.e., s. 29, Resim: 68.

Yenişehir Sinan Paşa Camii'nin önemli özelliklerinden biri olan minarede çini kullanımı, nadir de olsa Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan başka yapı örneklerinde de görülmektedir. İncelenen dört minarede kullanılan çiniler, sıraltı tekniğinde üretilmiş - klasik dönemde mimaride de yaygın kullanımı olan- İznik çinilerinin Mavi-Beyaz ve Rodos işi olarak tanınan türüne ait çinilerdir. Bu çiniler üzerindeki süsleme kompozisyonları klasik dönem süslemelerinde kullanılan kompozisyonlarla uygunluk göstermekte olup, Yenişehir Sinan Paşa ve İznik Eşrefoğlu Camii minarelerine ait çinilerin bugünkü bilgiler ışığında, bilinen yapı/onarım tarihleriyle örtüştükleri, bu çinileri daha önce inceleyen uzmanların da hem fikir olduğu bir konudur.²¹ Yenişehir Orhan Gazi Camii minaresinin çinilerinin de klasik dönemde minareye ekleniği kaydedilmektedir.²² Küçük Kumla'da bulunan minare ve minarenin Mavi-Beyaz dekorlu çinileri hakkında net bilgiler mevcut değildir. Fakat Mavi-Beyaz dekorlu çini ve seramiklerde XVI.yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren firuze rengin kullanılmaya başlandığı²³ göz önüne alınırsa en erken bu yıllara tarihlenmek mümkündür. Aynı zamanda İznik'te XV.yüzyılda Eşrefoğlu Abdullah Rumi tarafından kurulan ve kısa sürede İznik dışına yayılan tarikatın en önemli faaliyet alanlarından biri de Küçük Kumla olmuştur.²⁴ Yukarıda minaresinden ayrıntılı olarak bahsedilen ve bu camiye ait olduğu düşünülen vakıf kaydının "...Cami-i Atik nezdinde vaki Hüseyin Bini İsmail Zaviyesi ..." olarak geçmesi caminin buradaki Eşrefiye Tarikatı'na bağlı zaviye ile bağlantısı olabileceğini akla getirir. de bu konuya açıklık getirecek kesin bilgiler yoktur. Çiniciliğiyle ünlü İznik'te Eşrefiye Tarikatı'nın kurucusunun adına yapılmış ve onun adını taşıyan camiye ait çinili minarenin bu tarikatın etkin olduğu diğer bir yerleşme olan Küçük Kumla'da karşımıza çıkması, İznik'le Küçük Kumla arasındaki bu ilişkinin belki de bir yansımasıdır.

Anadolu'da Selçuklu döneminde, mimari süslemede tercih edilen sırlı tuğla kullanımı minare üzerlerinde de yaygın uygulamalardan olup, bu geleneği Osmanlı mimarisinde sürdüren en iyi örnek İznik Yeşil Cami (1378-1392) minaresidir. Klasik Osmanlı sanatında ise gerek iç gerekse dış mekan süslemesinde çini kullanımı dönemin karakterini belirleyen uygulamalardan biri olmasına karşın, çininin minare üzerinde dekoratif bir unsur olarak kullanıldığı örnekler sınırlıdır. Klasik çağın en önemli çini üretim merkezi olan İznik'te ve yakın yerleşmelerindeki dört minarenin bu alandaki kısıtlı örneklerden bir kaçını oluşturdukları söylenebilir.

Sonuç olarak, Osmanlı'nın ilk başkentlerinden olan Yenişehir'de bulunan Sinan Paşa Camii, XVI.yüzyılın ikinci yarısına ait İznik çinilerinin kullanıldığı bir yapı olmasının yanında, çinili minaresiyle dönemin çinili minare kullanımını örnekleyen bir yapıdır.

²¹ T. Reyhanlı Yenişehir Sinan Paşa Camii minaresinin çinilerini, çok iyi inceleyemediğini belirterek, çinilerin dekor özelliklerinden hareketle devrine ait İznik çinilerinin Mavi-Beyaz grubuna ait olabileceklerini söylemektedir. Tülay Reyhanlı, *a.g.m.* s. 377. E. Hakkı Ayverdi Eşrefoğlu Rumi minaresinin çinilerini XVII. yüzyıla tarihler. E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri(1451-1481)*, İstanbul 1973, s. 768. F. Şahin ise Eşrefoğlu Rumi minaresinin çinilerinin XVII. yüzyıl İznik çini sanatı çinilerinin toplu bir koleksiyonu olduğunu vurgular. Faruk Şahin, "İznik Eşrefoğlu Rumi Minaresi Çinileri", *Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları*, İstanbul 1996, s.165.

²² E. Hakkı Ayverdi, Orhan Gazi Camii minaresinde şerefe altındaki çinilerin, Yenişehir'de gelenek haline gelen, sonradan ilave edilmiş, XVI. veya XVII.yüzyıl çinileri olduğunu belirtir. E. Hakkı Ayverdi, *a.g.e.*, (1966), s. 207.

²³ Belgin Demirsar Arlı, *İznik Çini Fırınları Kazısında Bulunan Figürlü Seramiğin Değerlendirilmesi*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul 1996, s. 21.

²⁴ Mustafa Kara, "Eşrefiyye", *İslam Ansiklopedisi*, C.11, İstanbul 1995, s. 47. Günümüzde zaviyesi mevcut olmayan Küçük Kumla'daki Eşrefiye Tarikatının burada tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte, bu konuyla ilgili kaynaklardaki en erken bilgi XVII. yüzyıl ortalarına aittir. Bursalı Mehmed Veliyyüddin Efendi, *Eşrefoğlu Rumi*, (Haz. Abdullah Uçman-Önder Akıncı), İstanbul 1976, s. 94. Mustafa Kara ise Küçük Kumla'daki Eşrefi Tarikatının Muhyiddin Efendi (öl.1142/1729) tarafından kurulduğunu belirtir. Mustafa Kara, *a.g.m.*, s. 478.

KAYNAKLAR

- Ahmet Refik, *Osmanlı Kumandanları*, (Sad. D. Gürlek), İstanbul, 2005.
- Aymergen, Filiz, *Yenişehir’de Türk Eserleri*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Enst., Türk-İslam Sanatları Kürsüsü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul, 1969.
- Ayverdi, E. Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (1230-1402)*, İstanbul, 1966.
- _____, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri(1451-1481)*, İstanbul, 1973.
- Bursalı Mehmed Veliyyüddin Efendi, *Eşrefoğlu Rumi*, (Haz. A. Uçman-Ö. Akıncı), İstanbul, 1976.
- Demirsar-Arlı, Belgin, *İznik Çini Fırınları Kazısında Bulunan Figürlü Seramiğin Değerlendirilmesi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996.
- Elevli, Nevsal, “Çinileri Taksit Taksit Topluyoruz”, *Milliyet*, 19 Mayıs 2003.
- _____, “Kültürel Mirasımız Çiniler”, *Milliyet*, 2 Mart 2006.
- Kara, Mustafa, “Eşrefiyye”, *İslam Ansiklopedisi*, C.11, İstanbul, 1995, s. 47.
- Kaya, Şennur, *Büyük ve Küçük Kumla*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.
- Ötüken, Yıldız-A. Durukan-H. Acun-S. Pekak, *Türkiye’de Vakıf Abideleri ve Eski Eserler IV*, Ankara, 1986.
- Öz, Tahsin, “Topkapı Sarayı Müzesi’nde Yemen Fatihî Sinan Paşa Arşivi”, *Belleten*, S. 37, C. X, Ankara, 1936, s. 171-193.
- Pakkan, Şükran, “Ben Satmasam Başkası Satardı”, *Milliyet*, 6 Mart 2006.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II*, Haz.: B.S. Baykal, Ankara, 1999.
- Reyhanlı, Tülay, “Bursa Yenişehirinde Koca Sinan Paşa Camii ve İmareti”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, in *Memorian Prof. Albert Louis Gabriel Özel Sayısı*, Ankara, 1978, s. 373-396.
- Şahin, Faruk, “İznik Eşrefoğlu Rumi Minaresi Çinileri”, *Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları*, İstanbul, 1996, s.161-165.
- Turan, Şerafettin, “Koca Sinan Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C. X, İstanbul, 1967, s. 670-675.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Bursa Defteri*, Gemlik İlçesi, Sıra No: 9, Yeni Şahsiyet Kaydı Esas: 189, Sıra: 953.